

Després de l'alliberament del territori metropolità, però, la pressió de milers de guerrillers espanyols, participants de l'alliberament de França i desitjosos de seguir les mateixes passes a Espanya, va ocasionar tensions entre els països veïns. El govern provisional, però, va arribar ràpidament a controlar els Pirineus, desarmar les forces militars que va poder i restablir diversos consolats franquistes que havien estat confiscats, després va tornar a defensar i donar suport als militants antifranquistes, antics herois de la *Résistance* condemnats a mort a Espanya. Segons l'autor, la força del corrent d'opinió favorable als republicans exiliats va fer que França anés fins i tot més lluny en aquest camí de defensa de l'exili polític espanyol, amb amenaces de ruptura de les relacions diplomàtiques que superaven el que dictava la lògica de seva *realpolitik*.

Més enllà dels detalls sobre els esforços del Quai d'Orsay per conciliar les dues lògiques i per establir una pressió concreta dels aliats occidentals contra Franco fins que la «Guerra freda» acabés per establir-se en 1947-1948, imposant la normalització de les relacions amb Espanya, el més interessant del llibre ressenyat és al capítol tercer, en què Messenger analitza de prop els esforços de França a Madrid, i en particular de Bernard Hardouin, per arribar a un pacte entre monàrquics, alguns generals i l'ANFD, representada pel cenetista Santamaría. Després de l'acord nonat d'Estoril l'octubre de 1946, aquests esforços es van perllongar fins a la primavera del 1947, i fins i tot amb posterioritat, amb els successors de Santamaría al capdavant de l'ANFD, Luque i Marco Nadal.

Als tres capítols següents, la repetició dels mateixos termes emprats per a l'anàlisi de la difícil posició de França —i el seu ministre d'Exteriors, Georges Bidault— acaba produint certa insatisfacció,

i també s'hi troba a faltar l'absència d'un qüestionament dels conceptes de política «realista», d'una banda, i «idealista» o «ideològica», de l'altra. El fet que anglesos i nord-americans expressessin de vegades clarament que la seva por era una nova guerra civil, per tal com comportaria desordres polítics i socials, ofereix probablement pistes per anar més lluny de la mera oposició que, per clàssica, no deixa de resultar esquemàtica i exageradament concordant amb el vocabulari i la lògica dels que pretenien encarnar el realisme polític.

François Godicheau

Luiza Iordache: *Republicanos españoles en el Gulag (1939-1956)*, Institut de Ciències Polítiques i Socials, Barcelona, 2008, 142 pp.

L'experiència repressiva viscuda pels republicans espanyols a l'URSS és l'objecte d'aquesta monografia, un episodi de la violència política del segle XX que té, en les atrocitats perpetrades en l'univers *concentracioniari* d'Auschwitz i el Gulag, els seus moments més atroços i que ens remetent als imperatius de la responsabilitat i culpabilitat i endinsar-nos en els estralls del terror. En una Europa esquinqada per la Segona Guerra Mundial i embolcallada per un cert mutisme, la denúncia del que succeïa amb els republicans espanyols a l'URSS, en el Gulag, no adquiriria grans dimensions fins a l'entrada en escena de la guerra freda. A l'altura de 1947, Santiago Carrillo pronuncià a París un discurs sobre l'elevada formació assolida a la Unió Soviètica pels nens de la Guerra Civil espanyola. Aquell mateix any, la Federació Espanyola de Deportats i Internats Polítics (FEDIP) organitzà una campanya de

denúncia internacional a favor de l'alliberament dels presos republicans a l'URSS que qüestionà la imatge «idealitzada» de la Unió Soviètica. A partir d'aquí es va propiciar un debat sobre el seu caràcter repressor, així com un torrent de correspondència i accions, també empreses pel govern republicà a l'exili, en favor dels presos. Les repatriacions es produïrien anys més tard, en la dècada dels cinquanta, mort ja Stalin i amb la participació de la Creu Roja.

Les fonts utilitzades per l'autora, Luiza Iordache —fons de la FEDIP de l'International Institute for Social History, fons AGE de l'Arxiu Nacional de Catalunya, premsa (*Solidaridad Obrera*, *El País*, etc.), arxius personals, memòries i les entrevistes realitzades— permeten recompondre les històries dels *zeks* espanyols, i una de les principals aportacions de l'obra és precisament la visió de conjunt d'aquesta qüestió —presentada en tres apartats: «Los republicanos en la URSS», (pp. 16-28); «Los presos políticos», (pp. 29-53) i «Los internados» (pp. 54-116), seguits d'unes conclusions generals—, que falta conèixer amb més profunditat i de manera comparada. Al llarg del text flueixen les memòries de «*los que susurran*», que confereixen unitat a l'obra. La imatge d'un Estat omnímode i repressor és latent però no estudiada a través dels seus documents, llevat d'aquells citats per l'historiador Andrey V. Elpatievsky (*La emigración española en la URSS*, 2008). El rol dels col·laboradors passius o servicials és el paper que representa en aquest relat el Partit Comunista d'Espanya en les relacions, i és correlat de la imatge pejorativa de Dolores Ibárruri entre els exiliats.

Luiza Iordache respon a una sèrie de preguntes sobre els motius que van portar a l'empresonament de marins i pilots: voler sortir de l'URSS o una simple crí-

tica eren el «crims» que armaven de raons la maquinària repressiva per imposar-hi el «càstig», sobre el qual aprofundeixen les memòries entreteixides de presos polítics republicans considerats «enemics del poble» i condemnats per espionatge, dels internats —sense procés— i també dels *воры* (lladres), principalment nens de la guerra que furtaven per sobreviure. A més, la seva reconstrucció històrica ens dur a conèixer la realitat del *Gulag* en diferents moments (des dels anys trenta fins a 1956, any del XX Congrés del PCUS), a través d'un «llarg viatge» per les «presons humides», els corbs negres, els vagons *Stolypin* (p. 45) i les naus amb destinació als camps de «gel i gana» repartits per l'URSS.

L'autora aporta la xifra de 158 republicans espanyols les vides dels quals van acabar al Gulag, cinc dels quals eren dones (pp. 136-142). A través de pàgines encara incòmodes per a les memòries contraposades de la història soviètica, es narren actes de resistència com ara els motins dels «*Juanes*», com era conegut el col·lectiu espanyol dels camps de concentració stalinistes (Lev E. Razgón, *Sin inventar nada. El polvo anónimo del Gulag*, 2006). En aquesta monografia s'aprofundeix en les dures jornades laborals, la tortura i la mort, però també en petites llampades vivaces aportades pel romanç en temps de confinament. Tanmateix, les experiències dels republicans espanyols no són úniques: s'enfilen en la cadena de baules conformades pels soviètics i confinats d'altres nacionalitats que, fins i tot fidels al partit, van formar part del mosaic de víctimes de l'estalinisme. I és en aquesta parcel·la on rau la màxima aportació de l'obra: rescata memòries dels supervivents de l'arxipèlag Gulag entrellaçades amb els testimonis orals de denúncia contra la barbàrie viscuda en l'era Stalin, el culte al qual trontollaria amb el XX Congrés del PCUS, que va facilitar el

reconeixement i la rehabilitació d'algunes de les víctimes del terror. Una obra, en definitiva, que pot interessar tant especialistes com neòfits, i que cobreix una llacuna en els estudis espanyols sobre el *Gulag*.

Magdalena Garrido Caballero

Ramon Alberch i Fugueras: *Archivos y derechos humanos*, Trea, Gijón, 2008, 130 pp.
Antonio González Quintana: *Políticas archivísticas para la defensa de los derechos humanos*, Red de Archivos Históricos de CCOO-ICA, Santiago de Compostel·la, 2009, 318 pp.

Fa només uns anys, la juxtaposició dels termes *arxius* i *drets humans* hagués causat perplexitat. Va costar bastant assumir que l'accés a arxius i registres era un dret ciutadà que superava el merament cultural per convertir-se en l'indicador més segur de l'actuació transparent i democràtica de les administracions. Però a partir del final dels anys setanta i l'inici dels vuitanta del segle XX, quan s'inicien processos de transició des de règims autoritaris i dictatorials cap a règims democràtics a tot el món —des del Con Sud als països de l'est europeu, passant per la península Ibèrica— es va veure el poder demolidor de la informació que els arxius custodiaven, sota la forma de documents originals i autèntics de determinant valor probatori. Per aquest motiu, van adquirir un gran protagonisme en judicis contra crims de guerra, en investigacions sobre desapareguts, en la restitució dels drets humans a moltes víctimes, bé per rehabilitació, bé per compensació, i en les polítiques de recuperació de la memòria històrica.

Paral·lelament, durant aquests anys ha anat creixent la producció científica al vol-

tant d'aquest tema, de manera que es feia necessari recopilar i sintetitzar una literatura ja molt abundant. Ramon Alberch, arxiver de trajectòria brillant, i directament implicat en treballs i organitzacions d'aquest tipus, ho ha fet d'una manera admirable en unes breus 130 pàgines. A partir de l'anàlisi del marc jurídic, examina els obstacles al lliure accés derivats de les disposicions contingudes en les legislacions nacionals i de la desclassificació de documents sensibles per part dels òrgans governamentals. Repassa també l'actuació d'organitzacions no governamentals, com Arxivers sense Fronteres, i de comitès internacionals, com el Grup de Treball d'Arxius i Drets Humans creat al si del Consell Internacional d'Arxius (ICA) o el Comitè Internacional de l'Escut Blau, sense oblidar la tasca d'organitzacions de drets humans i associacions per la recuperació de la memòria històrica. Finalment, l'autor dóna compte d'alguns casos emblemàtics del que, imitant Borges, anomena la «*memoria universal del horror*», com el terrorisme d'estat al Con Sud, la desintegració balcànica o la Guerra Civil espanyola i el franquisme.

Té un interès especial el capítol que analitza les conseqüències per a la teoria i la pràctica arxivística de la vinculació, cada vegada més important, entre la defensa dels drets humans i la informació continguda en els arxius: s'han d'organitzar de manera específica aquests arxius? Encara que els principis arxivístics han de ser universals, per descomptat, sí que es plantegen un altre tipus de problemes i de reptes: la protecció i seguretat del patrimoni documental en cas de conflictes armats (que són la primera causa de destrucció d'arxius, per sobre de desastres naturals o mala conservació), la restitució i el retorn de fons saquejats després de confiscacions, després de la creació de nous estats o per transferències de